

Litak, Stanisław

"Kirchenhistorischer Atlas von Österreich", redigiert und hrsg. von Ernst Bernleither, Wien (I Lieferung 1966, II Lieferung 1971) : [recenzja]

Przegląd Historyczny 65/1, 189-191

1974

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

szlaku bursztynowego znajduje swe odbicie w dobrej znajomości terenów przez które on przebiegał, a zwłaszcza jego punktu docelowego— wybrzeży Bałtyku.

Praca Wielowiejskiego pokazuje, że w chwili obecnej zasadniczy postęp w naszej znajomości stosunków państwa rzymskiego z ludami północnego *Barbaricum* mogą przynieść przede wszystkim studia nad kontaktami poszczególnych prowincji czy grup prowincji Imperium z terytorium położonym poza ich granicami. Chcąc np. poznać te kwestie w odniesieniu do ziem Polski należałoby opracować jeszcze kontakty Dacji z obszarami leżącymi poza Karpatami oraz miast północnych i zachodnich wybrzeży Morza Czarnego z ich dalszym i bliższym zapleczem. Wiele światła na tę problematykę rzuciłoby również przebadanie dość intensywnych wpływów rzymskich na wybrzeżach Bałtyku. Wymagałoby to dobrej znajomości problematyki archeologicznej półwyspu Jutlandzkiego, wysp Duńskich oraz Gotlandii, a więc obszarów gdzie koncentruje się większość importów rzymskich w strefie bałtyckiej. Tego typu badania będą dopiero w stanie wyznaczyć w sposób precyzyjny zarówno znaczenie poszczególnych kierunków penetracji ekonomicznej Rzymu w różnych okresach, jak też i strefy oddziaływań rzymskich na terenach poza granicami Cesarstwa.

Książka Wielowiejskiego stanowi nie tylko wkład do badań nad prowincjami nad-dunajskimi oraz nad Europą „barbarzyńską”. Rzuca ona również cenne światło na ogólną problematykę ekonomiczną Imperium. Zagadnienia handlu zagranicznego, z reguły dla innych okresów historycznych bardzo dobrze opracowane, są w odniesieniu do państwa rzymskiego znane nadzwyczaj słabo. Wprawdzie ogromne Imperium rzymskie obejmujące obszary o różnych warunkach naturalnych i o odmiennej przeszłości historycznej, było w znacznym stopniu samowystarczalne, lecz fakt ten nie może być podstawą do negowania znaczenia handlu zagranicznego. Wiemy, że kontakty ze Wschodem odgrywały poważną rolę w życiu ekonomicznym Cesarstwa. Importy rzymskie znajdowane na terenach Europy środkowej są zaś wymownym świadectwem znaczenia wymiany handlowej Rzymian z ludami zamieszkującymi Europę środkową.

Na problematykę poruszoną w książce historyk Cesarstwa rzymskiego może jeszcze spojrzeć z innego punktu widzenia. Stosunki Rzymu ze światem „barbarzyńskim” w I-III w. n. e. posiadają kapitalne znaczenie dla zrozumienia problematyki wędrówek ludów. Jest to bowiem „prehistoria” tego tak istotnego procesu, który zasadniczo zmienił oblicze Europy.

Praca J. Wielowiejskiego będąca podsumowaniem naszej wiedzy dotyczącej kontaktów Imperium rzymskiego z ludami północnymi jednocześnie pokazuje nowe dalsze perspektywy tych badań.

Jerzy Kolendo

Kirchenhistorischer Atlas von Österreich. Redigiert und herausgegeben von Ernst Bernleithner (Geographisches Institut der Universität Wien) in Verbindung mit der Sous-Commission de Cartographie de la Commission internationale d'histoire ecclésiastique comparée, zur Fünfhundertjahrfeier der Erzdiözese Wien als Sonderband der „Veröffentlichungen des Kirchenhistorischen Instituts der Katholisch-Theologischen Fakultät der Universität Wien” (herausgegeben von Franz Loidl) im Wiener Dom-Verlag, Wien (I Lieferung 1966, II Lieferung 1971), kart 24 [w:] *Internationaler Kirchenhistorischer Atlas*.

Myśl opracowania Międzynarodowego Atlasu Historycznego Kościoła została po raz pierwszy oficjalnie wysunięta na kongresach historyków w Rzymie w 1955 r. i Sztokholmie w 1960 r. przez Międzynarodową Komisję Historii Porównawczej Kościołów. Pracami przygotowawczymi zajął się od 1960 r. Hermann Heimpel, dyrektor Max-Planck-Institut für Geschichte w Getyndze. W toku dyskusji specja-

listów, historyków i geografów z różnych krajów koncentrowano się głównie wokół wypracowania wspólnego programu prac nad atlasem. Szczególne znaczenie miało tu zwołane przez Heimpla w ramach powołanej już w 1955 r. Podkomisji Kartograficznej kolokwium do Getyngi w 1961 r., na którym dokonano przeglądu aktualnie podejmowanych w różnych ośrodkach inicjatyw oraz sprecyzowano jednolity program prac atlasowych, wysuwając do ewentualnego opracowania kartograficznego w skali 1:1 mil. takie tematy, jak kościelne podziały administracyjne, kulty ważniejszych świętych i *patrocinia*, pielgrzymki, zakony, synody, stosunki wyznaniowe, praktyki religijne, rozwój i rozprzestrzenianie się zakonu jezuitów, religijny ruch świecki, dobroczynność oraz problem oświaty kościelnej i świeckiej. Program ten w głównych zarysach obowiązuje do dzisiaj a pierwszą próbą jego realizacji jest właśnie omawiany przez nas „Atlas”, opracowany i zredagowany przy współudziale 12 specjalistów, historyków i socjologów, przez Ernesta Bernleithnera, profesora Instytutu Geografii Uniwersytetu Wiedeńskiego oraz przewodniczącego (od 1963 r.) wspomnianej Podkomisji Kartograficznej¹.

„Atlas” dotyczy Austrii w jej obecnych granicach. Składa się, licząc kilka map i planów narożnych, z 24 map, nawiązujących do programu z Getyngi. Dwie z nich dotyczą stosunków wyznaniowych w 1580 r., w czasie największego nasilenia protestantyzmu w Austrii i w 1961 r. Tę ostatnią uzupełnia narożna mapka przedstawiająca rozmieszczenie w Austrii ludności bezwyznaniowej. Na pięciu kartach przedstawiono terytorialną strukturę Kościoła w latach 1000 i 1250, 1600, 1782, 1850 i 1966 r. Mapę organizacji kościelnej w 1600 r. uzupełnia narożna mapka aktywności synodalnej poszczególnych biskupów w okresie przed reformacją. Na dwóch dalszych mapach ujęto dzieje starych zgromadzeń zakonnych, zarówno ich gałęzi męskich jak i żeńskich od początku ich istnienia aż do XX w. oraz zakonów żebraczych, kleryków regularnych i innych kongregacji zakonnych według stanu z 1966 r. Osobna mapa ilustruje dzieje jezuitów w Austrii. Wreszcie specjalną mapę poświęcono zgromadzeniom zakonnym kobiecym według stanu w 1966 r. Stosunkowo dużo miejsca zajmuje w „Atlasie” kult świętych. Z jednej strony są to dwie mapy miejsc pielgrzymkowych i czczonych przez lud miejsc cudami słynących a z drugiej — pięć map ilustrujących rozwój *patrocinii* kościelnych od czasów najdawniejszych poprzez wczesne, właściwe i późne średniowiecze aż do czasów nowożytnych w okresie reformacji oraz w czasach józefińskich i późniejszych. Praktykom religijnym poświęcona została tylko jedna mapa przedstawiająca procentowy udział w mszy niedzielnej, zróżnicowany według prowincji kościelnych, diecezji i dekanatów w 1958-1960 r. Na osobnej mapie przedstawiono religijny ruch świecki oraz różnego rodzaju religijne stowarzyszenia świeckich w XIX i XX w. Społeczne funkcje Kościoła ujęte zostały zwłaszcza na dwóch mapach: kościelnej działalności dobroczynnej według stanu z 1968 r. oraz szkolnictwa wyznaniowego w 1966 r.

Oprócz wymienionych map stosunków wyznaniowych „Atlas” obejmuje również w pewnym zakresie inne kościoły chrześcijańskie, o ile były one niezbędne do zrozumienia dziejów katolicyzmu w Austrii. Są to przede wszystkim dwie mapy ruchów heretyckich w średniowieczu oraz mapa Kościoła Ewangelickiego w Austrii w 1966 r.

Problematyka „Atlasu” odpowiada więc w zasadzie postulatowi programu z Getyngi. Pewne odchylenia od tego programu Bernleithner sygnalizuje w komentarzach do poszczególnych map. Równocześnie można zauważyć, że w dużej części „Atlas” jest poświęcony współczesności, reprezentowanej aż przez 8 map. W sumie „Atlas historyczny Kościoła w Austrii” jest osiągnięciem i pionierskim i dyskusyjnym. Pionierskim bo ukazał się jako pierwszy z serii atlasów krajowych. Dyskusyjny, bo budzi zastrzeżenia zarówno co do doboru problematyki, jak i metody opra-

¹ E. Bernleithner, *Kirchenhistorischer Atlas von Österreich*, „Miscellanea Historiae Ecclesiasticae” vol. III, Louvain 1970, s. 383-393.

cowania wielu map. Brak np. mapy obrazującej problem zagęszczenia sieci parafialnej w Austrii. Nie mogą jej zastąpić mapy wyższych jednostek terytorialnej organizacji kościelnej. W perspektywie badań porównawczych o wiele większe znaczenie miałyby kartodiagramy ilustrujące wielkość terytoriów parafialnych w ramach dekanatów, czy diecezji. Na temat parafii w „Atlasie” znajdujemy bardzo mało. Pominięty został nawet tak nęcący problem jak reformy józefińskie w tym zakresie, mimo że w austriackiej nauce historycznej zagadnienie to jest szeroko uwzględnione². Wiele też zagadnień z zakresu funkcji społecznej Kościoła, jak problem oświaty, opieki społecznej (szpitale), czy działalność bractw, zostało bardzo słabo uwzględnionych. Właściwie problematykę tę całkowicie pominięto, jeśli chodzi o okresy historyczne, choć wiadomo, że dla tych czasów miała ona bez porównania większe znaczenie niż dla czasów nam współczesnych. Odnosi się wrażenie, że omawiany „Atlas” jest nie tyle dziełem powstałym w oparciu o równoległe prowadzone szczegółowe badania geograficzno-historyczne, ile raczej kartograficznym podsumowaniem istniejącego stanu badań. Największe jednak zastrzeżenia budzi niestety metoda opracowania dość wielu map. Umieszczenie np. na pięciu mapach patrociniów po 50, 87, 100, 114, i 121 różnych znaków czyni je zupełnie nieczytelne i lepiej byłoby nie zadawać sobie trudu ich rysowania. Podobne zastrzeżenia można wysunąć w odniesieniu do niektórych map zakonnych. Najlepiej przedstawiają się mapy stosunków wyznaniowych w 1580 i w 1961 r. oraz niektóre mapy podziałów administracyjnych, mapy zakonu jezuitów i Kościoła Ewangelickiego w 1966 r., przede wszystkim dzięki umiejętnemu zastosowaniu kolorów. Bardzo natomiast interesująca jest mapa praktyk religijnych w 1958-1960 r. w Austrii, opracowana przez Bernleithnera i E. B o d z a n t ę. Potwierdza ona tezę, że na terenach najbardziej uprzemysłowionych, o dużych ośrodkach miejskich, praktyki religijne kształtują się na najniższym poziomie. Obszary zaś, ogólnie biorąc, o tradycyjnej kulturze chłopskiej, wykazują wysoki odsetek praktykujących. Ciekawie prezentuje się również mapa miejsc pielgrzymkowych, wśród których zdecydowanie przeważają miejsca kultu maryjnego.

Należy podkreślić, że przedstawione wyżej niedociągnięcia „Atlasu” austriackiego wynikają w pewnym stopniu z chęci możliwie ścisłego trzymania się sformułowanego w Getyndze planu. Dlatego też powyższe słowa krytyki odnoszą się również i do tego planu, który już samemu autorowi omawianego tu „Atlasu” nie zawsze wydawał się realny. Ukazanie się „Atlasu historycznego Kościoła w Austrii” powinno więc dać podstawę do ponownego przemyślenia ogólnej, niezbyt jeszcze precyzyjnej koncepcji międzynarodowego historycznego atlasu Kościoła z koniecznym uwzględnieniem specyfiki poszczególnych krajów, jak też szeroko obecnie dyskutowanych — przede wszystkim w nauce francuskiej, niemieckiej i polskiej — metod opracowywania map, także i historycznych³.

Stanisław Litak

Straszimir Dimitrow, Krästo Manczew, *Istorija na balkanskite narodi*, Sofija 1971, s. 421.

W ostatnich latach w dorobku historiografii bałkańskiej coraz większy udział mają uczeni bułgarscy — kontynuujący osiągnięcia Iwana Sziszmanowa, Wasyla Apriłowa czy Michaiła Arnaudowa. Skupieni w Instytucie Historii

² Por. J. W o d k a, *Kirche in Österreich. Wegweiser durch ihre Geschichte*, Wien 1959, s. 308—309 i bibliografia, s. 450—455.

³ Por. zwłaszcza: J. Bertin, *Semiologie graphique. Les diagrammes. Les réseaux. Les cartes*, Paris 1967 i R. O g r i s s e k, *Die Karte als Hilfsmittel des Historikers. Eine allgemein-verständliche Einführung in Entwurf und Gestaltung von Geschichtskarten*, Gotha — Leipzig 1968. Problematyka ta była też szeroko dyskutowana na międzynarodowym kolokwium poświęconym historii socjo-religijnej w Warszawie w 1971 r.